Manas 1000
Bişkek Bildirileri

(Bişkek 26-31 Ağustos 1995)

Yayına Hazırlayan
Ogün Atilla BUDAK

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 122
Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 9

Manas 1000 Bişkek Bildirileri (Bişkek 26-31 Ağustos 1995)
© Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1997
ISBN : 975-16-0876-7
İLESAM : 97.06.Y.0143-116
Birinci Baskı : Ankara 1997

Yayına Hazırlayan
Ogün Atilla Budak
(AKM Uzmanı)

Kapak Tasarımı
Arif Turan

Kapak Fotoğrafı
Manas söyleyen bir Manasçı
(**Manas,** TİKA, Ankara 1995, s. 172'den)

Dizgi
Atak Ofset Dizgi (0 312) 231 15 77

Baskı

İlköz Matbaası (0 312) 362 82 61

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA
Tel : (0 312) 231 23 48 & 232 22 57
Belgegeçer : (0 312) 232 43 21

TÜRKİYE'DEKİ İLK MANAS ARAŞTIRICILARI "M. FUAT KÖPRÜLÜ, ZEKİ VELİDİ TOGAN, ABDÜLKADİR İNAN"

Tuncer BAYKARA*

Türkiye'deki Manas çalışmalarını, üç safhada görmek gerekir. Bunlardan ilki, doğrudan destanlarla ilgili çalışmalar kabul edilebilir. İkinci safha, Manas'ın adının ve Manas Destanı'nın ilk ele alındığı devirdir. Nihayet üçüncü safha, içinde bulunduğumuz dönem olup artık günümüzde birçok Türk bilim adamı, Prof. Dr. Dursun Yıldırım'dan başlayarak, Manas'ı bütün yönleriyle araştırıp incelemeye başlamışlardır.

A) Türkiye'de, akademik manasıyla bilinen destanlar ve bu arada Manas ile ilgili araştırmalar, ancak XX. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Türkiye Türklerinin, Osmanlı döneminde, "Türk" kavramıyla yakın ve sıcak ilişki kurmaları, zaten çok yeni bir gerçek olup, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren söz konusu olabilmiştir. Aslında Osmanlı insanının, kendisine Türk adını vermese de geçmişine ve destanlarına sahip çıktığını söyleyebiliriz. Bu destan geleneğini, İç Asya'dan getiren Selçuklu atalarından itibaren, geçmiş ile bağlarını, yeni geldiği Rum diyarının şartları ile birlikte devam ettiriyorlardı. Hem İslâmiyet'in, hem de Asya'dan gelen, fakat gerilemiş olan Türk özelliklerinin adının konmayarak devamı sayesinde, 1826'ya kadar destan, efsane ve menkıbe ile içiçe bir hayat etkin olmuştur.

1826 ve sonrasındaki 1839 hareketi, Osmanlı insanında kendi geçmişine dair bakış değişikliği doğurdu. Hem İslâm, hem de Türklükle

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Başkanı, Bornova/İzmir-TÜRKİYE.

ilgili duyguları gerileyip yeni bir oluşum başladı. Fakat bu oluşumun Hristiyanlık ve Avrupa etkili görünüşü, 1871 sonrasında kısmen değiştiğinden, Osmanlı insanı, hem İslâmiyet'den, hem de kendi kavmi özelliklerinden daha az ölçüde nefret eder oldu. Bununla birlikte, münevverimiz yüzyıllardır kendi içinde yaşayan değerlerinden (destani ve edebi) şüphe etmeye başlamıştır. Aslında, eski devrin, İran etkili havası, Türk geleneksel özelliklerinin gerilemesine yol açmış idi. Bunun olumsuz sonuçları, menkıbe ve destanların büyük ölçüde kaybolmasında görüldü. Sadece İç Asya'dan getirilenler değil, doğrudan bu ülkede oluşturulan birçok menkıbe ve destanın da, XIX. yüzyılın içinde yarısında kaybolduğu gözlendi. Sadece bir vesile ile yazıya geçirilenler, ancak belirli bir dönemin sonunda yeniden münevverlerce kıymetlendirilmeye başlanmıştır.

XIX. yüzyıldaki Türk yenileşme döneminin bir gereği olarak, ülkenin insanı, kendi eski millî destanlarına olumsuz bakmaya başlamış tı. Danişmentname, Saltukname ve Evliya menkıbelerinin ele alınması, Avrupalı araştırıcıların onlara kıymet atfetmelerinden sonra olmuştur. Oysa bu arada Türk halkı kendi destan ve menkıbe geleneğini devam ettiriyordu. Böylesine bir oluşumun içindeki Osmanlı dönemi insanı, Türk olarak kendisini Osmanlılık dışında daha geniş bir kültür ortamında ancak XIX. asır sonlarında bulabilecektir. Bu zamanda ise adlarını yukarıda verdiğim araştırıcılar doğmaya başlamışlardır.

B) Birinci safha: Yukarda adı geçen üç araştırıcı da 1889-90 yıllarının insanlarıdır. Sadece Abdülkadir İnan 1889 doğumlu olup öteki ikisi yaşıt, yani 1890 doğumludurlar. Aynı yılların, farklı Türk ülkelerinin farklı şartları içinde, sadece son ikisi aynı ortamda büyüyeceklerdir. Yukarda işaret ettiğim gibi, Fuat Köprülü'nün çocukluğunda, destan veya menkıbenin yeri artık oldukça gerilemiştir. Buna karşılık Ural Dağlarındaki Başkurt Türk ülkesinde doğup büyüyen Abdülkadir (Fethülkadir) ve Ahmed Zeki Beyler, destan ve menkıbe ortamının içinde büyümüşlerdir. Neticede Fuat Köprülü, bilim adamı olarak sağlam metodlara ulaşınca, önce menkıbeden destana geçecek, fakat İnan ve Togan için, doğrudan destana geçip onu incelemek daha olağan olacaktır.

XIX. yy sonlarının Türklüğü içinde Manas adının Türkiye Türkleri tarafından bilindiğini söylemek imkânsızdır.Türkistan'dan Anadolu'ya gelenler bu ismi ve destanının bazı metinlerini nakletmiş olabilir. Fakat fikir adamlarındaki olumsuzluk ve halkın da daha çok menkıbeye önem vermesi yüzünden Manas ile ilgili bilgiler ancak XX. yüzyıl-

da ve Radloff'un eseri dolayısıyla mümkün olabilecektir. Bu konuda bir başka önemli husus, Cihan Harbi'nden hemen önce ünlü Türkolog Katanov'un kitaplarının Türkiye'ye getirilmesidir. Böylece o zamanki Rus âlemindeki neşriyat, bilinme imkânına girmiştir.

Katanov'un kitaplığı, öncelikle yeni bir şeyler bilmek ve öğrenmek arzusunda olan Fuat Köprülü'ye büyük ve engin bir ufuk açmıştır. Bu açıdan meseleye bakıldığında, Fuat Köprülü'nün 1920'lerde Manas'dan haberdar olduğunu tahmin edebiliriz. Burada kısaca Fuat Köprülü'nün hayatına temas edelim:

1890 doğumlu olan Köprülüzade M. Fuat Bey, İstanbul'un bir ulema ailesine mensupdur. İstanbul Üniversitesi (Darülfünunu)ne genç yaşında öğretim üyesi olarak girmiş, çalışmaları ile dikkati çekmiştir. 1918 sonlarındaki eseri *İlk Mutasavvıflar* kendisine haklı bir şöhret kazandırmıştır. Onun Manas ile teması da, muhtemelen bu yıllarda olmalıdır.

İkinci isim Zeki Velidi Togan'dır (1890-1970). Başkurt Türkü olarak doğmuştur. Yetiştiği aile çevresinde destan ve menkıbelerin içinde büyüdüğünden, tarihçi olmasında da bunların büyük payı olduğunu söyler. Bundan dolayıdır ki o, bir bilim adamı olduktan sonra hem bildiği, hem de sonradan öğrendiği destan ve menkıbelerle yakından ilgilenmiştir. Onun tarihçi olması, meseleyi tarih açısından ele almasını doğuracaktır. Kendisi Manas Destanı'ndan, hem doğrudan Manasçılardan dinlediği, hem de öteki bilimsel yayınlarda okuduğundan geniş ölçüde haberdardır.

Zeki Velidi Togan, destanlarla çok önceden beri ilgili olduğundan, destan incelemek onun için aynı zamanda zevkli bir meşgale olmuştur. Hayatının son senelerinde Türk destanlarını bir bütün olarak ele alacak bir büyük inceleme ve yayın hareketinin içine girmiş bulunuyordu. Bu büyük bütünün içinde Manas Destanı da yer alıyordu. Batı Türklüğünün orta zamanlar destanlarıyla (menkıbe-destan) ilgili olarak dönemin Türk tarihçilerinin olumsuz etkilerini taşısa da (Danişmentname hakkında şüphesiz Mükrimin Halil'in etkisiyle oluşan olumsuz düşünceleri gibi), Asya Türk destanlarının büyük önemini takdir etmiştir. Kendisi Türk destanlarıyla ilgili olarak 1930'lu yıllardan itibaren birçok yayın yapmıştır. En son üzerinde çalıştığı ve büyük destan bütününün içinde temel çekirdek kabul ettiği Oğuz Destanı'nı vefatından sonra bu satırların yazarı T.Baykara tamamlayıp yayınlamıştır.

Abdülkadir (Fethülkadir Süleyman) İnan, Türkiye'deki Manas araş-

tırıcıları arasında en önemli isimdir. Çünkü kendisi de edebi bir ortamdan gelmiş, muhtemelen Manas ve benzeri destanlarla küçük yaşından beri içiçe olmuştur. Abdülkadir İnan, tarihe yönelen aziz arkadaşı Zeki Velidi Togan yanında, destan ve menkıbelere yönelerek Türk tarih edebiyatında birçok ilk'i de başarmıştır. Onun konumuz açısından en önemli çalışması, Manas Destanı'ndan birçok parçayı, Türkiye Türkçesine çevirmiş olmasıdır.

Abdülkadir İnan, Ural dağlarının bir çocuğu olarak dünyaya gelmiş, muallimlik yapmış, daha sonra Zeki Velidi ile birlikte bazı siyasi harekete karışıp 1925 de Türkiye'ye gelmiştir. Önce Fuat Köprülü'nün başında olduğu Türkiyat Enstitüsü'ne asistan olmuş, buradan Ankara'ya, Türkiye'nin başşehrine giderek dil çalışmalarına katılmıştır. Bu arada Atatürk'ün de dikkatini çekmiş, pek çok defa yanında bulunmuştur. Türk dili ve kültürü ile ilgili büyük bilgisi yanında, yumuşak ve uysal mizacı ile Atatürk'ün sevgisini kazanmıştır. Atatürk'ün ölümünden bir süre sonra Profesörlüğü üzerinden alınmışsa da bilimsel çalışmalarına ölünceye kadar devam etmiştir.

Abdülkadir İnan'ın en önemli çabası, Manas'ı Türkiye Türklerine en iyi şekilde tanıtmak yolunda olmuş ve bunu da başarmıştır. Onun bu çalışmalarıyla ilgili bazı el yazıları, notları, ailesi (oğlu Yaşar İnan) tarafından onun adına Manas Müzesi'ne hediye edilecektir. Abdülkadir İnan 1889-1976 arasında yaşamış, önemli bir kısmı Türk Tarih Kurumu'nca yeniden de yayımlanan pekçok eser ve makale kaleme almıştır.

Türk araştırıcılarının bu ilk kuşağı ile Manas tetkikleri, Türkiye bilim âlemine de girmiştir. Bu üç ismi bilhassa belirttik. Çünkü bunlar, büyük Türk kitlesinin Batı'daki Osmanlı Devleti içinde yaşıyanlarının, Osmanlı kimliğinden çıkıp Türk kimliği alma hareketinin içinde bulunanlardandır. Bu bilim adamları, bu hareketin temelleri arasında destanların da büyük bir yeri olduğunun bilincindedirler. Bu konuda, Türkiyeli münevverin, son yüzyıldaki olumsuz etkilenmesi sebebiyle, öteki Türk ülkelerinden gelenler daha olumlu bir çaba göstermişlerdir. Böylece Batı'daki Osmanlı insanı, kendisine Türk hüviyeti yüklerken, buna hakkı olduğunu, başka delillerle birlikte destanlardan da öğrenmiştir. İşte Manas vesilesi ile, bu çabanın içinde yer alan üç büyük Türk âlimini, bir kere daha rahmet ve minnetle anmak gerekir.